

Kapitel 9

UDSAGN OG SÆTNINGER

Indhold:

- 1 Udsagn
- 2 Verbets tider
- 3 Forskellige verber
- 4 Sætningens led
- 5 Adverbialled (biordsled)
- 6 Andre typer adverbier
- 7 Ledsætninger
- 8 Opsamling

* * *

1 Udsagn

Når vi skal 'udsige' noget, er det som regel ikke nok med en benævnelse. Benævnelser kan som nævnt være udmærkede overskrifter, men vi kan jo ikke tale i overskrifter hele tiden. En overskrift er kun en foreløbig angivelse af hvad det drejer sig om.

Det samme gælder fx skilte (*Urmager* eller *Supermarked* eller *Negle Design*), eller de punkter der står på menukortet (*hjerter i flødesovs* eller *glaseret unghanebryst med dagens kartoffel*). Men dernæst vil vi gerne vide om det er noget vi kan bruge, eller hvordan det smager. Vi vil have et rigtigt udsagn.

Udsagnsord / verber

Udsagn er som regel formuleret som sætninger, og det centrale ord i en sætning er udsagnsordet (latin: **verbum** – det betyder faktisk bare

'ord'). Det står der ikke noget om i Biblen, men man kan let forestille sig at Eva blev træt af at høre Adam gå rundt og mumle *kirsebær, viol, livstræ, æble, giraf, næsehorn...* Så det var sikkert Eva der opfandt udsagnsordet og sætningen:

Kirsebærrene er røde.

Violerne er mørkeblå.

Æblerne er sikkert søde.

De er til at smage på.

Det var et kæmpefremskridt for menneskeheden (*a giant step for mankind*, som astronauten sagde da han trådte ned på månen).

Omsagn

Fidusen ved Evas sætninger var at de gjorde det muligt at 'sige noget om' de substantiver som Adam havde fundet på. Og hendes første 'omsagn' – hvis det var hende der sagde de fire linjer ovenfor, hvilket måske kan betvivles – er adjektiverne *røde, mørkeblå, søde* i de tre første linjer.

(Den fjerde linje er lidt vanskeligere, så den er nok apokryf – det kan ikke have været noget af det første Eva sagde...)

Men uden udsagnsordet (verbet) duer sætningerne ikke – selvom *er* i sig selv ikke betyder ret meget. Verbet *er* (infinitiv *være*) er jo heller ikke det eneste verbum vi har. Her er nogle mere indholdsrige:

Adam og Eva spiste æblet.

Vorherre smed dem ud af Paradis.

* * *

2 Verbets tider

Verberne ligner hinanden på et bestemt punkt: de kan alle bøjes i enten nutid (præsens) eller datid (præteritum). På den måde kan vi 'forankre' vores sætninger til den tid vi taler om: nutiden eller

datiden. Det kan vi ikke med substantiverne (benævnelserne) – hvis nogen siger *Unghanebryst!* kan vi principielt ikke vide om det er menuen fra i dag eller i går eller om en uge.

Verber har andre former end præsens og præteritum, men hvis vi vil være sikre på om et ord er et verbum, kan vi altid prøve at bøje det i præsens eller præteritum (se også kapitel 7 om bøjning og ordklasser):

	<u>præsens</u>	<u>præteritum</u>	
(at være)	<i>er</i>	<i>var</i>	
(at spise)	<i>spiser</i>	<i>spiste</i>	
(at smide)	<i>smider</i>	<i>smed</i>	
(at have)	<i>har</i>	<i>havde</i>	
[(at hane)	<i>haner</i>	<i>hanede</i>	– nej, vel?]

En ny omgang Rødhætte...

Rødhætte ud af huset med en kurv med kager og saftevand fra hendes mor til hendes bedstemor. Mor: "Ikke ind i skoven!" Og Rødhætte hen ad vejen og ind i skoven efter blomster. Ulven efter hende med gode miner og listige ord. Ulven først hen til bedste-mors hus, ned med bedstemor – gulp – og så på med bedstemors kyse og op i sengen. Rødhætte ind i huset, og "Sikken en stor mund, kære bedstemor!" – "Ja, haps". Ned med Rødhætte. Til sidst: Ind med en brændehugger, op med øksen, slut med ulven, og ud med Rødhætte og bedstemor. Glæde over hele linjen.

Opgave 1: Teksten illustrerer at det kan lade sig gøre at undgå verber. Men historien er måske ikke helt så elegant som i den oprindelige udgave. Prøv at finde på nogle af de verber der mangler. Nogle steder kan de blot indsættes, andre steder er man nødt til at skrive helt om.

Prøv også at finde ud af hvad det er for kunstgreb der er brugt for at undgå verber.

3 Forskellige verber

De simpleste verber er verber som *være* og *blive* – de siger ikke så meget i sig selv, de binder blot benævnelsen til det omsagn der giver den egentlige oplysning. Derfor kaldes de 'bindeverber' (på latin: **copula-verber**, jf fremmedordet *copulere* 'forbinde sig'). Fx

<i>Ulven</i>	<i>var</i>	<i>fræk</i>
<i>Brændehuggeren</i>	<i>var</i>	<i>en flink mand</i>
<i>Rødhættes mor</i>	<i>blev</i>	<i>meget glad</i>

Andre verber er mere oplysende, fx

<i>Slangen</i>	<i>skrællede</i>	<i>æblet.</i>
<i>Eva</i>	<i>stegte</i>	<i>en lækker lammekotelet.</i>
<i>Adam</i>	<i>glaserede</i>	<i>en unghane.</i>

Disse verber binder på en måde også to led sammen, nemlig *slangen* og *æblet*, *Eva* og *en lammekotelet*, *Adam* og *en unghane*. Men *en unghane* siger ikke noget om *Adam* – *æblet*, *en lækker lammekotelet* og *en unghane* er genstand for verberne *skrællede*, *stegte* og *glaserede* – som i sig selv siger mere end *være* og *blive*.

Verber der tager genstandsled, kaldes **transitive** ('overgangs-verber', jf også fremmedordet *transit*, som i en lufthavn). De markerer en 'overgang' fra én 'aktør' (fx *Adam*) til en anden (unghanen). Godt nok 'agerer' unghanen ikke ret meget her – den er kun en genstand – men den er dog med i det der foregår: en passiv aktør, som vi kalder **genstandsled** (direkte objekt).

Forskellen mellem transitive verber med genstandsled og copula-verber med omsagnsled ses klart, hvis man bytter om på dem:

<i>Eva</i>	<i>var</i>	<i>en lækker lammekotelet.</i>
<i>Adam</i>	<i>blev</i>	<i>en unghane.</i>

* * *

Her er den lækre lammekotelet og unghanen ikke genstande der er med i spillet, men beskrivelser – eller altså **omsagnsled** (prædikativ) – til Eva og Adam. Måske ikke særlig sandsynlige.

Nogle verber er **ditransitive** – de tager to aktører efter verbet, fx

Eva viste (1) Adam (2) en lammekotelet.
Adam rakte (1) Eva (2) noget unghanebryst.

Den første aktør efter verbet kaldes hensynsled (**indirekte objekt**) – det er den aktør der modtager noget, eller som 'vises et hensyn'. Den anden kaldes genstandsled (**direkte objekt**), ligesom det der kunne forekomme alene ovenfor.

Verberne *vise* og *række* kan dårligt bruges uden begge objekter. Det kan vi se hvis vi prøver at udelade det ene:

Eva viste Adam.
Eva viste en lammekotelet.
Adam rakte Eva.
Adam rakte noget unghanebryst.

Det bliver nogle underlige sætninger, om end ikke helt umulige. Men det må indrømmes at der er en del verber der kan være enten transitive eller ditransitive, fx

Den snedige slange bragte (Eva) et æble.
Eva fortalte (Adam) en historie.
Adam lavede (Eva) en kop kaffe.

Endelig er der verber der er **intransitive** – de behøver slet ikke noget led efter verbet, fx

Lammet brægede.
Unghanen sydede.

Også her må vi indrømme at der er verber der kan være enten intransitive eller transitive:

Adam og Eva drak (deres kaffe).
Slangen vandt (en million).

* * *

4 Sætningens led

I det foregående har vi set hvordan forskellige verber bestemmer forskellige andre sætningsled.

Den benævnelse (aktør) vi går ud fra, kaldes grundledet (**subjektet**), og det følges af udsagnsledet (**verballedet** – som dog også kan komme først: *Spiser du?*). Og herefter kommer der så andre benævnelser (aktører) eller beskrivelser, alt efter verbets art:

Copula-verber

Subjekt	Verballed	Prædikativ til subjektet
Violerne	er	giftige
Eva	var	en opfindsom dame
Hendes mand	hed	Adam.

Transitive verber

Subjekt	Verballed	Indirekte objekt	Direkte objekt
Eva	fandt	–	et rødt æble
Adam	spiste	–	æblet
Adam og Eva	elskede	–	hinanden

Ditransitive verber

Slangen	bød	Eva	et æble
Eva	gav	Adam	æblet
Biblen	fortæller	os	hele historien

Intransitive verber

Slangen	grinede	–	–
Adam og Eva	græd	–	–
Livet	fortsatte	–	–

Det vigtige er at vi har et subjekt og et verballed i alle sætninger (nå ja, næsten alle, ingen regel uden undtagelse: *Spis din mad!* – subjektet 'du' er underforstået).

Subjektet er den aktør vi går ud fra (selvom det ikke nødvendigvis står først), og verbet er det centrale led, der bestemmer hvad der skal komme bagefter: et prædikat, et direkte objekt, et indirekte + et direkte objekt – eller ingenting.

Opgave 2: Bestem sætningsleddene i følgende sætninger

(bortset fra dem i parentes):

Nogen bankede (på den store port).

Kongen åbnede porten.

Pigen der stod (foran porten), var våd og træt.

Dronningen gav hende 40 madrasser og en ært.

(Næste morgen) var hun gul og blå.

(Sådan) blev det klart:

Hun var en virkelig prinsesse!

Prinsen ægtede hende.

[PS Det må indrømmes at H.C.Andersens version af historien virker lidt bedre...]

De sætningsled der er sat i parentes, kaldes biordsled eller adverbialled. Dem skal vi se nærmere på.

* * *

5 Adverbialled (biordsled)

Sætningen er som et mini-drama: Der er en hovedaktør (subjektet) der gør eller er noget (og det kan jo være dramatisk nok i sig selv). Desuden er der ofte andre aktører: én der er genstand for handlingen i verbet (genstandsled/direkte objekt), og én der bliver taget hensyn til, eller som er modtager (hensynslet/indirekte objekt).

Men i et drama skal der også være 'regi-bemærkninger': **Sted** – hvor foregik det (fx *foran porten*); **tid** – hvornår foregik det (fx *næste morgen*); og **måde** – hvordan gik det til (fx *sådan*). Den slags 'regi-bemærkninger' kaldes **adverbialled** (biordsled).

De kaldes adverbialled (A-led) fordi det ofte er **adverbier** (biord, fx *her, nu, sådan*) der bruges til dem. Og fordi de oftest lægger sig til verbet (ad-verbium) – på dansk 'bistår' de udsagnsordet (bi-ord). Men adverbier og A-led er nogle sprælske fyre der kan mange ting. Lad os se hvordan H.C.Andersen bruger dem:

En Aften blev det da et frygteligt Vejr; det lynede og tordnede, Regnen skyllede ned, det var ganske forskrækkeligt! Saa bankede det paa Byens Port, og den gamle Konge gik hen for at lukke op.

Det var en Prinsesse, som stod udenfor. Men Gud, hvor hun saa ud af Regnen og det onde Vejr! Vandet løb ned ad hendes Haar og hendes Klæder, og det løb ind ad Næsen på Skoen og ud ad Hælen, og saa sagde hun, at hun var en virkelig Prinsesse.

A-leddene står for:

Tid	Adverbium	<i>da, saa (bankede det), saa (sagde hun)</i>
	Nominalgruppe	<i>en Aften</i>
Sted	Adverbium	<i>(skyllede) ned, (gik) hen, (stod) udenfor, (saa) ud, (løb) ned/ind/ud</i>
	Nominalgruppe	<i>paa Byens Port, ad hendes Haar og hendes Klæder, ad Næsen paa Skoen, ad Hælen</i>
Måde?	Nominalgruppe	<i>af Regnen og det onde Vejr</i>

For det første er A-led ikke kun adverbier; mange af dem er her nominalgrupper med et forholdsord (**præposition**) foran. En enkelt (*en Aften*) er en nominalgruppe uden præposition. Og de kan endda være hele sætninger (fx *Da det blev aften, ...*).

For det andet kan de angive andet end tid, sted og måde – af *Regnen og det onde Vejr* ser da snarere ud til at angive en årsag end en måde. Hos H.C.Andersen er et enkelt eksempel der angiver en slags årsag (en grund til at gå ned til porten), og som er lige ved at være en sætning: *for at lukke op* (en infinitiv-sætning, se kapitel 11, afsnit 6).

Og små adverbier som *ned, hen, ud, ind* kan jo godt forsvares som stedsadverbier, og de er helt klart tæt knyttet til verbet; men de er lige ved at være måde snarere end sted ('hvordan løb regnen', snarere end 'hvorhen').

* * *

6 Andre typer adverbialled

A-led er som sagt ikke sådan at holde styr på. Og det bliver ikke bedre af at nogle helt almindelige adverbier slet ikke handler om hverken måde, tid eller sted – eller årsag for den sags skyld. Se fx

Ulven åd også Rødhætte.

Hun var altså ikke en virkelig prinsesse.

Alligevel blev hun reddet.

Adverbierne i disse tre sætninger er med til at holde sammen på historien. *Også* forudsætter at vi lige har fået at vide at den åd bedstemor. *Altså* fortæller at denne sætning er noget jeg slutter ud fra det foregående (prinsesser bliver vel ikke ædt?).

Og *alligevel* angiver en modsætning til det foregående – man kunne jo ellers nemt tro at ulvens grovæderi betød at det var slut med Rødhætte.

Den slags adverbier kan kaldes 'sammenhængsadverbier'.

Men der er også en anden type:

Den historie har du vel hørt?

Jeg har kun læst historien 5 gange.

Du husker den måske bedre?

Adverbierne i de sidste tre sætninger kaldes **modale adverbier** (af latin *modus*). Man kunne tro at det var det samme som mådesadverbier (og *modus* betyder faktisk også 'måde' på latin).

Men *vel* og *kun* og *måske* siger jo ikke noget om den måde vi har hørt, læst og husket på. De siger derimod noget om den 'modus' jeg opfatter sætningerne på når jeg siger dem.

Vel og *måske* angiver at jeg ikke er sikker på at det jeg siger er rigtigt (det er derfor de passer godt sammen med det spørgsmålsteget sætningerne slutter med). Og *kun* fortæller at jeg ikke synes fem gange er ret meget – det kan jo være du synes det er rigeligt.

* * *

7 Ledsætninger

Det vi hidtil har set, er de ret simple led: benævnelser som subjekt og objekt, og adverbier (biord) eller præpositionsudtryk (benævnelser med forholdsord foran) som adverbialled.

Derudover har vi mulighed for at 'indlejre' sætninger som led i sætninger, både som adverbialled og som 'aktører'. Sammenlign følgende parvis:

Ledsætninger som: Adverbialled

Tid	<i>Hun kom</i>	<i>da det blev aften.</i>	(sætning)
	<i>Hun kom</i>	<i>senere.</i>	(adverbium)

Sted	<i>Hun vågnede</i>	<i>hvor hun havde lagt sig til at sove.</i>	(sætning)
	<i>Hun vågnede</i>	<i>oven på alle madrasserne.</i>	(præpositionsudtryk)

Måde	<i>Hun lå</i>	<i>som dronningen havde redt.</i>	(sætning)
	<i>Hun lå</i>	<i>elendigt.</i>	(adverbium)

Årsag *Hun vågnede fordi hun havde ondt i ryggen.* (sætning)
Hun vågnede af smerter. (præpositionsudtryk)

* * *

Ledsætninger som: Objekt

Hun fortalte at hun slet ikke havde sovet. (sætning)
Hun fortalte sin historie. (benævnelse)

Det betød at hun blev gift med prinsen. (sætning)
Det betød bryllup. (benævnelse)

Ledsætninger som: Prædikativ til subjektet

Det sjove var at hun var allergisk over for ærter. (sætning)
Det sjove var hendes beskedne herkomst. (benævnelse)

Ledsætninger som:

Subjekt

At hun mærkede ærten (sætning) *forbavsede alle.*
Hendes følsomhed (benævnelse) *forbavsede alle.*

Ledsætninger – bisætninger

Det er det samme. Når vi foretrækker at kalde dem ledsætninger, er det fordi de netop er led i helsætningen, og ikke kun 'står bi':

At hun var allergisk over for ærter (subjekts-ledsætning)
betød (verballed)
at hun blev gift med prinsen. (objekts-ledsætning)

Hvis første og tredje linje kun 'står bi', er det en ussel 'hoved-sætning' der bliver tilbage: *betød*. Man kalder det en helsætnings-'rest'.

Hvis man derimod betragter første og tredje linje som led i helheden, er det let at forstå hvorfor man foretrækker helsætning og ledsætning, frem for hovedsætning og bisætning.

8 Opsamling

Sætninger består af led. Det led vi går ud fra, er **subjektet**, som er den vigtigste aktør, og som oftest har form som et substantiv eller en nominalgruppe (en benævnelse). Og så kan vi dårligt undvære et **verballed**, som bl.a. fortæller os om der er tale om nutid (**præsens**) eller datid (**præteritum**).

Verballedet bestemmer så hvilken 'aktør' der skal komme bagefter. Der er der fire typer verber, som giver fire muligheder:

Copula-verber	følges af	prædikativ til subjektet
Transitive verber	følges af	direkte objekt
Ditransitive verber	følges af	indirekte + direkte objekt
Intransitive verber	følges af	hverken objekt eller prædikativ

Herudover er der **adverbialled** der fortæller noget om **sted, tid** eller **måde** – eller om tekstsammenhæng (**sammenhængsadverbier**) eller om hvordan jeg opfatter mit udsagn (**modaladverbier**).

Endelig skal vi være opmærksomme på at A-led, objekt, subjekt og subjektsprædikativ alle kan være repræsenteret af **ledsætninger**.

Det næste problem bliver så hvordan sætningsleddene danner kæde: ledstillingen. Det kommer i kapitel 10.